

't inschrien

dertigste jaargang nr. 2, april 1998

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE AKADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Parijs/Delden

A. Buter, Neede

H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

Eindredacteur:

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deinse Instituut,

Het Elderinkshuis

De Klomp 35, 7511 DG Enschede

Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,

Giro Rabobank nr.90.20.08

t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

INHOUD

- Uit het Elderinkshuis 1
- Streektaalconsulent
- A. Buter 6
- Lief en meisjesachtig
- R. Luiten 9
- Het Agnesklooster te Oldenzaal
- E. Ulrich/H. Wieringa 15
- Herinneringen aan het
Elderinkshuis - A. Fortuin 20
- De Oelerschool vóór 1900
- J.W. Hakstegen 23
- Rubriek 'Zwaleman'
- A. Buter 27
- Boekennieuws/mededelingen 29
- Mededelingen 30

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** in een doorlopende tekst. Alleen alinea's aangeven, verder **alle** opmaak achterwege laten (dus ook geen afbreekfunctie gebruiken). Op de bij de diskette te voegen **uitdruai** kunnen alle wensen betreffende de opmaak worden aangegeven.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander. Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie. Vormgeving & Druk: SOWECO Almelo. [ISSN 0166-3984]

...uit het Elderinkshuis

WELKOM AAN NIEUWELINGEN

Tijdens onze eerste bijeenkomst met medewerkers in het nieuwe jaar kon ik een aantal nieuwe gezichten introduceren. In het kort, maar wel ter vermeerdering van de feestvreugde, wil ik hen ook op papier welkom heten in het Elderinkshuis. **Cor Veringa** was tot voor kort directeur van de Volksuniversiteit Enschede. Als Groninger gaat de streekcultuur hem zeer ter harte. Hij komt de cursuscommissie versterken en heeft daar zeker nieuwe ideeën. Het laatste geldt ook voor **Paul Kleinherenbrink** uit Hengevelde. Vanuit zijn bedrijfservaring bij het Deldense 'Servo' gaat hij meedenken over een beleidsplan voor de commissie 'Public Relations'. Deze nieuwe commissie is verder bemand met Helmig Kleerebezem (bestuur), Gerrit Kraa en Arnold Fortuin. Een andere Arnold, die al wat langer bij ons over de vloer komt, is **Arnold Achterhuis** (hij woont niet achter, maar vrijwel naast het Elderinkshuis). Hij is ingeschakeld om het knipselarchief in orde te helpen brengen. Ook **Hannie Bijker** werkt daaraan. Haar beroep als verpleegkundige mag zij om gezondheidsredenen niet meer uitoefenen, maar zij kan ook met de computer overweg. Dat bleek tijdens haar 'snuffelstage' bij ons Instituut. Om die reden is ze ter administratieve ondersteuning toegevoegd aan de nieuwe dialectconsulent. Het (Enscheder) plat is haar niet vreemd.

Thea Kroeze

ONDERZOEK KINDERSPELEN

Kinderspelen uit Buurse

Beschrijving van Cato Elderink (manuscript archief VDI, 25 september 1938):

Hanna Wiegierink op de Wönnner herinnert zich een kinderspel, dat bij de school werd gespeeld en waarbij het volgende versje werd gezongen:

Trie, trie, trie, wie doet er mee
 Trie, trie, trie, wie schaamt zich
 Deur op, deur op dansen
 Ik sprek mijn liefste Sina aan
 Die zich zelve kussen kan
 Streep op streep
 Streep al op de mouwen
 Met goeie wille trouwen
 Goeien dag saam vrouw
 Klein kindje in de wieg
 Klein kindje op het kerkhof

Wit kleed, blauw kleed
 Allerhande soort van kleed
 Heel of half af*
 Mietje ligt op 't kerkhof*.

* Deze regels horen er misschien niet bij - C.E.

Helaas wordt het spel zelf niet beschreven. Wie weet er meer van?

t.b.v. onderzoek dr. Everhard Jans

Verkoezen (Mottekoezen, kettelkoezen)

is een spel, dat vroeger zowel door volwassenen als door kinderen gespeeld werd. Iedere speler heeft een stok (koeze?) met een enigszins gebogen en afgeplette kogel over het ene einde, gelijkende naar men vertelde op een hockeystok. En in het midden is een grote kuil in de grond gemaakt, rondom kleinere kuiltjes. Een der spelers moet trachten een kloot in de middelste kuil te werpen met zijn stok. De andere spelers trachten met hun stokken dit te beletten.

Het spel kan een uur of langer duren. Er gebeurden wel eens ongelukken door het slaan met de koezen.

Oud aftelrijm

vroeger gebruikt bij de Buurser school en ook bij de grote school (basisschool) in de Eschmarke (gem. Enschede):

Ane mane, miene messe
 Schöttel veier, vieve of zesse
 Uten, tuten, dikken sleef
 Oalen, poater, pennendeef

E.J.

CONVENANT IN DE PRAKTIJK

“Een speciaal woord van welkom tot de vertegenwoordiger van het Van Deirse Instituut”, aldus ‘Staring’-voorzitter J. Fonhof van onze Achterhoekse zusterorganisatie. Zo gaat het weer regelmatig, wanneer er aan de andere kant van de streekgrenzen op het gebied van de streekcultuur iets van belang aan de hand is. De instituten in Kampen, Enschede, Doetinchem en Vreden onderhouden nu regelmatig het onderling contact dat zij ooit in een convenant hadden afgesproken. Ditmaal betrof het de jaarvergadering van het Staring Instituut, in Zieuwent gehouden. Wij maakten er kennis met een merkwaardig project: herstelde kerkepaden, waarlangs de jeugd veilig naar school kan fietsen. Ook deelden we in de vreugd als gevolg van een vorstelijke gift door het Waterschap, die een nieuwe aflevering mogelijk maakte van het natuurjaarboek dat de Achterhoekse zusterclub uitgeeft. Er waren ook twee nieuwe boeken. Bij het verbeterde contact hoort het toezenden van elkaars uitgaven. En persoonlijk zien directies en besturen elkaar regelmatig via het Gelders-Overijssels (GOS) Streektaal-project.

A.B.

DE MUNTEN EN PENNINGENCOLLECTIE VAN HET VDI

Op 2 februari was de nieuwjaarsbijeenkomst van het VDI in het Elderinkshuis. Toen hield Guill de Valk een verhaal over de muntenverzameling die het VDI rijk is (veilig elders opgeborgen). Nu is er hier en daar al het nodige geschreven over die collectie (o.a. in Tubantia 10 december 1997 en in 't Inschrien van januari 1992) maar daar was het verhaal niet minder interessant om (sinds 1992 zijn er heel wat medewerkers/vrijwilligers bijgekomen) en het is alleszins de moeite waard om iets over Guill's verhaal te schrijven.

Munten zijn nog steeds 'in', al moppert het NRC van 29 december 1997 dat dit niet te danken is aan de verzamelwoede van de consument. Het zou de schuld zijn van 'de mensen die nog altijd denken dat zij de consument een oor aan kunnen naaien'. Want, zo leert de folkloristische economic, men zou eerder geneigd zijn voor een boek f 19,90 uit te geven dan f 20,00. Het gevolg daarvan is dat de prijzen zo zijn vastgesteld dat de winkelier bij elk artikel altijd één muntje terug moet betalen: bij kleine artikelen een stuiver, bij wat grotere spullen een dubbeltje, een kwartje of een gulden. De muntenverzamelaar, de numismaat, heeft doorgaans meer interesse voor oudere munten. Of niet? De collectionisten van het VDI stelden spijtig vast dat f 50,- voor de copie van de munt die geslagen werd bij de Vrede van Münster (1648, dus 350 jaar geleden) een te grote uitgaaf zou betekenen. Tijdens het verhaal van Guill op de al aangehaalde nieuwjaarsbijeenkomst haalde voorzitter Verbeten spontaan twee briefjes van vijftentwintig uit zijn vestzak en maakte daarmee de aanschaf van die mooie munt ter plekke mogelijk. Het was misschien nog passender geweest als de ruiling tot stand was gekomen door vijftig klinkende guldens op tafel te leggen. Maar je kunt niet alles hebben.

Guill, 10 jaar lang voorzitter geweest van de Numismatische Kring Twente, hield zoals gezegd, een interessant betoog over de VDI-collectie. Hij 'koestert' de collectie samen met Hans Gieskes. Het gaat niet alleen om munten, maar ook om penningen.

Aan een collectie munten was het te danken dat de Oudheidkamer Twente van start ging. Er werd in 1905 een belangrijke verzameling van de familie Van Doorninck in Zwolle geveild. Mr. G.J. ter Kuile, toen schoolopziener in Almelo, kreeg een garantiefonds van de grond en daarmee kwam Twente in het bezit van een collectie die toch ergens opgeborgen moest worden. De Oudheidkamer werd daarmee een feit. In 1921 deed Ter Kuile zelf ook zijn collectie van 450 munten tegen taxatieprijs van de hand, in 1929 kocht de toenmalige Oudheidkamer de collectie van A. ter Harmsel uit Rijssen en zo groeide de verzameling zodanig dat die nu nummer vijf is in Nederland: 2500 munten, 1000 penningen! Dat is voor een argeloze, (nou ja) nieuwe VDI-er ook treffend: wat voor een 'tak' van het VDI je ook voor het eerst in het vizier krijgt, het blijkt allemaal nog veel meer om het lijf te hebben dan je al een beetje vermoedde.

G.K.

STUDIEKRING HISTORISCHE CARTOGRAFIE

In het seizoen 1992-93 werd door de OKT een cursus 'Kaarten en historie' georganiseerd.

Deze cursus bestond uit 9 lessen:

1. Landmeetkunde vroeger en nu;
2. Kaarten maken vroeger;
3. Kaarten maken nu;
4. Kaartenmakers van belang voor Twente;
5. en 6. Lezen en interpreteren van markekaarten en kadastrale kaarten.
7. en 8. Idem van topografische kaarten;
9. Toepassingen op kaarten van de verzameling van de OKT.

De deelnemers waren over het algemeen tevreden, hetgeen een reden was om ongeveer dezelfde cursus in het seizoen 1995-96 weer op het programma te zetten. Deze cursus was een groot succes. Dit leidde ertoe dat een van de deelnemers, G. Perfors, het voorstel deed om de deelnemers van beide gegeven cursussen uit te nodigen een 'Kring' te vormen om over kaarten te praten, elkaar over bevindingen te informeren en in het algemeen de kennis verder uit te breiden. Er werd een rondschrijven aan alle deelnemers gericht en de respons bleek ruim voldoende om te beginnen. Bestuur en directie van het Van Deirse Instituut bleken bereid om de Kring-in-oprichting als onderdeel van het Instituut te omarmen.

Op de eerste bijeenkomst op zaterdag 2 november 1996 in het Elderinkshuis waren 17 personen aanwezig. Drie anderen waren verhinderd, maar wensten bij voorbaat als lid beschouwd te worden. Er werd van gedachten gewisseld over doelstellingen en activiteiten van de Kring. Er werd uitdrukkelijk gesteld dat de naam van de Kring het volgen van moderne ontwikkelingen in de cartografie niet in de weg zou staan. Sedertdien is de Kring regelmatig samengewest: gedurende het winterseizoen eenmaal per maand. In de meeste gevallen waren de bijeenkomsten gestructureerd in een voordracht van een der leden, min of meer een les, en het tweede uur het tonen en bekijken van kaarten en boeken.

De opkomst is zeer bemoedigend: lager dan 15 is nog niet voorgekomen. Indien er onder de lezers van deze mededeling belangstellenden zijn, kunnen zij zich wenden tot een van de ondergetekenden.

G. Hartong tel. 053-4769060

G. Perfors tel. 0572-352070

H. Zorn tel. 053-4351088

HET ARCHIEF VAN J.M. LEGTENBERG

Een telefoontje, iemand uit Almelo heeft een grote doos vol paperassen van een zekere dichter Legtenberg. Legtenberg, er begint een lampje te branden. Is dat die Legtenberg van 'Bloemen ôet nen Dieselkaomp'? Een kofferbak vol papieren kwam in ons VDI terecht. Herman Hagens ontfermde zich over de stapels en zat met zijn handen in de (schaarse) haren. De dichter moet uren, dagen, maanden, jaren aan zijn schrijftafel gezeten hebben. Hij heeft zijn schrijfsels zorgvuldig bewaard, er staat pakweg een meter opbergdozen op een kast in Hermans domein.

Jan Maria Legtenberg (13 juni 1888 geboren in Hertme, altijd in Hengelo gewoond) had een brede belangstelling. Hij was autodidact, met name op taalkundig gebied. Adriaan Buter schrijft in 1958 een 'In Memoriam' waarin hij Legtenberg tekent als een individualist, een man van het 'liek-toe-liek-an', die zich in taalkundig opzicht vervreemde van zijn vrienden door een eigen spelling te ontwerpen die geen enkel compromis kende. Maar als het om Legtenbergs poëzie gaat, is Buter vol lof. Hij noemt Legtenberg een fijnzinnig man met zin voor het poëtische en esthetische, in hoge mate oorspronkelijk.

Ook Buursink zwaait Legtenberg veel lof toe, noemt hem ook als een 'individualist van het zuiverste gehalte'. Het lezen van zijn werk is een genot, hij heeft een directe, heldere zeggingskracht en is artistiek. Buursink schrijft in 1949 een hartelijke brief waarin hij Legtenberg een Vriend noemt en hem vertelt dat men in zijn vriendenkring unaniem van mening is dat Jassies en Johanna van Buren niet bij hem in de schaduw kunnen staan. „Nu hoeft u niet zo'n hoge borst op te zetten, maar wat waar is is waar. Ik houd er niet van het onder stoelen of banken te steken, al laat ik de genoemde collega's vanzelfsprekend liever buiten geding". Jassies zelf schrijft een lovende recensie: „Legtenbergs gedichten brengen onze Twentse literatuur ineens een stuk omhoog”.

De Twentsche Courant is ook al vol lof (er wordt geen auteur vermeld) en noemt deze gedichten „veruit de beste welke tot dusver in Twents dialect verschenen”. Waarschuwend volgt dan nog: „Een paar verzen nopen tot voorbehoud aan volwassenen”.

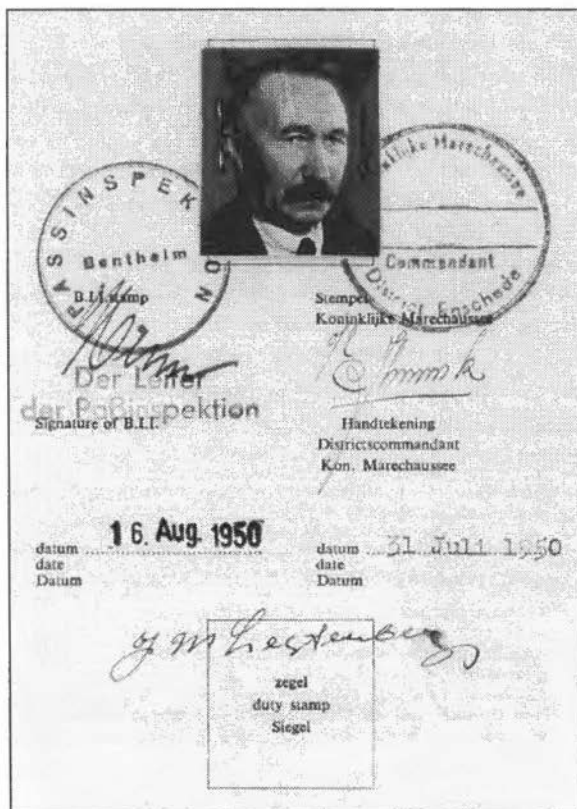
Heel gevoelig is de recensie van Gerd ten Holt, die een spelling hanteert met veel rondjes boven de klinker 'a' en trema's op de 'a' en 'o'. Hij kan Legtenberg maar moeilijk missen: „Legtenberg, dow bis te vrog van uns vot e gâân, benaamd nu vandage de modersprâäk nen swären stried volgen möt, kön wiej u nog nich missen”. Hij sluit zijn artikel af met „Legtenberg is uns ontvallen, mâr siene werken blijft läven”.

In 'Oald Hengel' (Jaargang 3, nr. 5) staat een beoordeling: „Legtenberg was een boerenzoon, die op 13 juni 1888 in Hertme, op 'n Dieselkaomp, werd geboren. Hij vestigde zich later in Hengelo, werkte bij de Heemaf en woonde aan de Boekeloseweg (nu Weth. Kampstraat). Door zelfstudie probeerde hij zich, met een grote liefde voor zijn 'moedersproake' in het Twents te bekwamen”.

Tien jaar voor de dood van Legtenberg verschijnt zijn eerste - en laatste - bundel (er bleven stapels papier niet uitgegeven). 'Bloemen ôet nen Dieselkaomp' is een curieuze bundel. Een Dieselkaomp is een veld vol distels, een metafoer die door de dichter zelf wordt verklaard in zijn voorwoord. Telkens worden gedichten onderbroken door taalbeschouwingen, waarvan een beknopte verzameling spreekwoorden en gezegden (met parafraze) nu nog het meest interessant zijn. 'Oald Hengel' in 1978: „Genoemd boekwerkje verscheen in 1947. Het werd geen succes. Men vond zijn Twents, rijkelijk van leestekens voorzien, te moeilijk leesbaar. Er kwam nog bij dat destijds zich slechts enkelingen voor het Twents interesseerden; men was en

werd volledig in beslag genomen door de wederopbouwwerkzaamheden van na de Tweede Wereldoorlog. Het Twents kwam er niet aan te pas, het was niet in”.

De stapels paperassen lijken op het Multatuliaanse ‘pak van Sjaalman’. Het archief volgde een lange weg. Uiteindelijk werd de boedel op het VDI afgeleverd door een ver familielid, de heer Marinus Hendrikus Scholten uit Almelo. Legtenberg was de oom van zijn moeder. Een van de dochters van Legtenberg bleef de band met zijn familietak aanhouden en zorgde ervoor dat de aan een belangstellend taalkundige uitgeleende spullen weer werden opgehaald. Zij laat haar zoon uit Hamburg op haar sterfbed beloven dat de literaire nalatenschap van haar vader op de goede plek terecht komt. Die zoon, Richard, neemt tenslotte contact op met de achterneef van zijn moeder en deze heer Scholten komt op uitnodiging van Hagens op een vrijdag nog eens langs op het VDI en raakt dan met ons aan de praat over het hoe en wat. Hij vat de persoonlijkheid van Legtenberg kort samen: „Hij was een donders fanatieke Tukker”.

Pas voor ééndaags familiebezoek naar Bentheim.

Tenslotte een fragment uit het gedicht 'Mi:jmöei en Jaanoom' uit 'Bloemen ôet nen Dieselkaomp'.

Mi:jmöei en Jaanoom

As Mi:jmöei koffie zetten geät
 En Jaanoom zit bi:j 't veu',
 Dan zeg oom Jaon: „Do'e zeunig an,
 De koffiezoo deu”.
 Als Jaanoom zölven koffie kokt:
 Dan sprek 'e doa' nich van;
 Dan dech 'e: „'k zal e's loaten zee'n,
 Dat ik ok kokken kan!”

As Jaanoom 's oavends spek af snit:
 - zoo van de völle zi'e -
 dan zeg Mi:jmöei: „Nô nich zoo dik,
 wi:j hebt nog nich wat wi'e”.
 Mär, as zee mi:j nè' brugge gif,
 Dan is 't wà' spek met brood.
 Dan zeg ze: „'t Jöenken hef wà zin;
 Schikk'an, ett' mä'e goed!”

MAART DIALECTMAAND

Als 't Inschrien verschijnt, is de dialectmaand maart al achter de rug. Geen ramp, want de streektaal zelf laat zich niet in- of uitpakken door die ene maand. Maar het is goed dat er in het Nedersaksische gebied een vaste maand gereserveerd wordt voor allerlei activiteiten, al valt het te hopen dat het niet bij die ene maand blijft.

De gemeenteraad van Weerselo vindt dat ook, die vergadert al sinds februari in het Twents. Nederlands mag ook, omdat niet iedereen het dialect beheerst. De woordvoerder van de gemeente veronderstelt dat dit in Nederland de eerste vergadering is in het dialect. Dat is niet helemaal juist, in Kampen was er al een waarvan in 'Dialectpad' van RTV Oost opnamen werden gemaakt. Nu was dat geen 'echte' vergadering, er werden alleen beschouwingen weggegeven over het belang van het dialect. Er kwamen geen 'normale' stukken ter tafel. Maar toch.

In februari zijn de pastores uitgenodigd die op de een of andere manier betrokken zijn (of hopelijk raken) bij kerkdiensten in de streektaal. Een stuk of tien denk je dan argeloos, maar het blijken er in de dertig. We waren benieuwd wie er allemaal zouden verschijnen op het VDI, de 23ste februari.

STREEKTAAL VERBODEN?

Juist met betrekking tot die kerkdiensten in de streektaal was er het nodige te doen geweest in Limburg. De kranten kregen een bericht op de telex waarvan de kop luidde: „Algemeen verbod op dialect in de kerk”. Dat 'algemeen verbod' betrof gelukkig niet de gehele kerk maar het bisdom Roermond. Eerst was er sprake van een gedoogbeleid, maar dat werd veranderd in 'ten strengste' verboden op welk moment van de mis dan ook.

„De liturgie is iets van de kerk. Daar mag noch een pastoor noch een kerkbestuur noch wie dan ook iets aan veranderen. Ingrijpen in de liturgie is zonder goedkeuring van de bevoegde autoriteiten (Rome) strikt verboden. Gedogen is derhalve onmogelijk”, aldus de Roermondse kerkleiders.

Een telefoontje naar de perschef van het Bisdom zorgt voor enige nuancering (en toch ook weer niet): De Heilige Stoel gaat uit van landstalen. Talen van gewesten zijn wat anders. Dat geldt dus ook voor

Friesland. Al is het Fries een taal en het Gronings een dialect, dat maakt in dat licht bezien niet uit. De vitale momenten in de mis, zoals de consecratie en evangelie-lezing, mogen dus niet in de streektaal worden weergegeven. Wel mag het dialect gebruikt worden bij b.v. welkomstwoord, in de voorbeden, in de lezing van het epistel. Waar het een woord is van de Heilige Stoel dunkt het de perschef geen zaak die beperkt is tot Limburg, maar het geldt ook voor Twents, Fries, welke (streek)taal dan ook.

Overigens werd niet alleen eind 1997 over de streektaal als taboe geschreven, maar dat was ook in 1956 het geval. Dat schreef dr. Anne v.d. Meiden tenminste in 'Oons hert termeute' (Baarn, 1990): „De tijden zijn veranderd sedert 1956 toen wij als deelnemers aan het congres voor schrijvers in de moedersproake in Ter Apel geconfronteerd werden met een verbod van de Groningse bisschop om een Rooms Katholieke dienst in de streektaal te organiseren. En zo zaten protestanten en Rooms-katholieken samen te luisteren naar een dominee uit Oost-Friesland die ons in zijn streektaal toesprak!”

Inmiddels zijn een paar artikelen geschreven die wat dieper ingaan op streektaal, Bijbel en geloof.

Niet voor niets hoor je steeds meer deskundigen uit de pastorale, medische en geriatrische 'sector' bevestigen dat streektaal en welzijn in de ruimste betekenis van het woord veel met elkaar te maken hebben. In Twente intussen zijn er ook in 1998 diverse kerkdiensten in de streektaal gepland. De Kreenk heeft er twee: rondom Pasen en een Adventsdienst.

De dienst van 'Beloken Pasen' (19 april a.s.) wordt gehouden in Ootmarsum 's middags om half vier. Voorts is dr. v.d. Meiden uitgenodigd voor streektaalkerkdiensten in Haaksbergen, Diepenheim, Hertme, Daarlerveen, Weerselo, Denekamp, Rijssen en Almelo.

STREEKTAALTELEFOON

Er komt een streektaaltelefoon. Op maandagmiddag tussen half twee en half vier kan iedereen bellen naar het VDI voor vragen, opmerkingen, suggesties, alles te maken hebbend met streektaal. In Drente bestaat de taal-telefoon al een paar jaar en daar wordt druk gebruik van gemaakt.

De bibliotheken en boekhandels krijgen in maart een brief waarin ze uitgenodigd worden om extra aandacht te schenken aan de streektaal. Ons VDI heeft iemand bereid gevonden om de boekhandels op gezette tijden te bezoeken om uitgaven van ons Instituut te promoten. Het betreft mevrouw Klein Snuverink.

VOORLEESVERHALEN

Tubantia is van plan lezers te vragen voorleesverhalen in de streektaal in te zenden. Want aan dergelijke verhalen is behoefte. Dat blijkt uit vragen vanuit de schoolwereld, maar ook vanuit de verzorgingscentra waar voorleesuren druk worden bezocht.

Duikend in oudere spullen (en niet alleen in de papieren van J.M. Legtenberg) kom je telkens weer de verzuchting tegen dat het met de streektaal wel gauw afgelopen zal zijn. Is dat zo? Als streektaalconsulent ben je natuurlijk de laatste die zo iets toegeeft, je zaagt geen poten onder je eigen stoel weg, zeker niet. Maar dat de streektaal verdwijnt is, dunkt mij, klinkklare onzin. Was ik er al niet van overtuigd voor 1 januari jl., toen mijn werk als consulent begon, dan was ik er wel achter gekomen na die startdatum. De streektaal is springlevend. Zeker, er... maar daarover graag (een/de) volgende keer.

Gerrit Kraa

VREDE VAN MUNSTER 1648

In 1998 is het 350 jaar geleden dat de Vrede van Münster, als onderdeel van de Vrede van Westfalen, tot stand kwam. De Vrede van Münster van 1648 markeerde het einde van de Tachtigjarige Oorlog. De Nederlandse onafhankelijkheid werd daarbij formeel erkend. De Republiek der Verenigde Nederlanden kreeg internationale erkenning en verwierf zich een plaats in het Europese stelsel van nationale staten (Nationaal Comité Vrede van Münster).

LITERATUUR OVER VREDE VAN MÜNSTER UIT BIBLIOTHEEK VDI

Volgens de 'Gids van Enschede en omgeving van 1889' (heruitgave Van Deirse Instituut 1997) eindigde in 1648 de 'Tachtigjarige worstelstrijd en werd Nederland door Europa als onafhankelijk gemenebest erkend'.

Zonder Maurits... geen Münster!! Met het sluiten van de 'tuin' der Nederlanden in 1597 als 'vestingbouwer' bewijst Prins Maurits onze vrijheden. De 'stedendwinger', Frederik Hendrik, maakte de zaak af en bouwde paleizen in Den Haag.

Zo bevestigden Van Oldenbarneveld en andere 'langjassen' politiek onze zelfstandigheid. Al vanaf het 'Plakkaat van Verlatinge', bij het Twaalfjarig Bestand en vanaf 1646 werd er goede sier gemaakt in talrijke gespreksronden.

De Heere Willem Ripperda, Heere tot Hengeloo, Boxbergen, Borculo en Russenborg etc., was een der gevormachte onderhandelaars die door Koning Philips IV werden 'getraceerd' (zij sloten een tractaat). In de stad Münster werd de overeenkomst getekend die door de regeringen kon worden geratificeerd.

De 'Plenipotentiarissen' hadden hun werk goed gedaan, al heeft het lang moeten duren voordat de 'Friedensreiter' de blijde mare met zijn hoorn luid kon verkondigen.

1. ARTICULEN EN CONDITIEN van den EEUWIGE VREDE, Geslooten tusschen den Groot-magtigen Koning van Hispaignen ende de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, ter ander zyde; onderteykent ende bezegelt den dertigsten January 1648. Tot MUNSTER (gedrukt) By Haest van Voortgank, Boekdrucker van de Articulen van de Vrede, 1648. (let op de toepasselijke naam; voor een afbeelding zie 't Inschrien juli 1997).
2. Tractaet van Vrede, Beslooten den dertichsten Januarij deses jegenwoordigen Jaers seshien hondert en acht en veertich binnen de Stadt van Munster in Westphalen / tusschen den Doorluchtichsten en Grootmachtigen Prince PHILIPS de vierde van dien naam / Coninck van Hispanien / etc. ter eenre / ende de Hoogh Moogende Heeren Staten Generael vande Geunieerde Nederlanden / ter andere

Tractaet van Vrede,

Beslooten den dertichsten Januarij deses tegenwoordigen Jaers seshien hondert en acht en veertich binnen de Stadt van Munster in Westphalen/ tusschen den Doozluchtichsten en Grootmachtigen Prince PHILLIPS de vierde van dien naem / Coninck van Hispanien/ etc. ter eenre / ende de Hoogh Moogende Heeren Staten Generael vande Geunierde Nederlanden / ter andere zyde.

IN 's GRAVENHAGE,
By de Weduwe, ende Erfgenamen van wijlen Hillebrandt
Iacobsz van Wouw, Ordinaris Druckers vande
Hoog Moogende Heeren Staten Generael.
Anno 1648. *Mst Privilegie.*

zyde. (gedrukt) In 'sGraven-Hage, By de Weduwe, ende Erfgenamen van wijlen Hillebrandt Iacobssz van Wouw, Ordianris Druckers vande Hoog Moogende Heeren Staten Generael; Anno 1648. Met Privilegie. (zie bijgaande afbeelding) De zeldzame uitgaven nrs. 1 en 2 maken deel uit van de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente (Van Deinse Instituut). Ze zijn uitgeleend voor een expositie in het Emslandmuseum te Lingen. Aldaar ontdekte Dr. Andreas Eiyneck, dat de uitgever 'Haest van Voortganck' een pseudoniem moet zijn. Het boekje is dus een 'roofdruk', zonder privilege van de Staten uitgegeven.

Nu zijn er in het Elderinkshuis inzage-exemplaren (copieën) gemaakt voor mensen die de inhoud willen bestuderen. Helaas wordt de herdenking alleen op kinderlijke wijze voor de scholen en voor het straatpubliek met vuurwerk en een koetsenrit gevierd. Door Oald Hengel is een tentoonstelling ingericht en in de openbare bibliotheek te Enschede is ook een bescheiden presentatie rond de 15de mei 1998. Het Jaarboek Twente wijdde er enkele artikelen aan. In het Münsterland is met brochures en vouwbladen al enige jaren promotie gaande terwijl in Twente coördinatie van de plaatselijke historische kringen ontbreekt.

3. Fritz Dickmann: 'Der Westfälische Frieden', Verlag Aschendorf. Münster, 5. Auflage, 1972, 636 (!) pagina's met drie en een halve pagina: 'Der spanisch-niederländische Frieden'. Een boek met zeer gedetailleerde informatie en beschouwingen.
4. Mr. Dr. C. Smit: Het vredesverdrag van Münster, 30 januari 1648. Leiden E.J. Brill 1948 (geeft alle 70 artikelen in moderne drukletters).
5. Ver-beeld Verleden I. Publicatie van de Nederlandse Stichting voor Statistiek. 'De 80-jarige oorlog', door A.W. IJzerman (H.E. Stenfert Kroese's Uitgevers Maatschappij N.V. Leiden. z.j.).
In dit boekje is illustratief de betekenis en de relativiteit van de gebeurtenissen systematisch weergegeven.

D. Taat

EXPOSITIE HENGELO

Onder de naam **'Huys Hengelo en de Vrede van Münster'** is **vanaf 6 mei a.s. in de stadhuisshal te Hengelo** een tentoonstelling ingericht die de resultaten laat zien van de opgravingen van het Huys Hengelo in 1995. Voorts zullen er voorwerpen zijn uit de 17de eeuw, zoals kleding, wapens, munten, penningen, kaarten, vlaggen etc. Bovendien zijn de panelen van de 'Reizende Tentoonstelling' opgesteld en is er een informatiestand. Getracht wordt om een ambiance te maken waardoor die (grote) hal gedurende korte tijd als het ware het verdwenen Huys in herinnering roept.

De tentoonstelling is gedurende een maand te bezichtigen. Daarna verhuist een gedeelte van de expositie naar de Oudheidkamer in de Beekstraat te Hengelo.

Openingstijden stadhuis: 9.00-18.00 uur. Tevens is de expositie te zien als er 's avonds wordt vergaderd, hetgeen regelmatig plaatsvindt (het is verstandig tevoren te bellen).

H. Reynders

TENTOONSTELLINGSAGENDA

NATIONAAL COMITÉ VREDE VAN MÜNSTER

17 maart	Uitgifte postzegel Informatie tel. 023-5162804
8/9 mei	Nationale scholierenmanifestatie in Twente Informatie tel. 074-2423400
12/13/14 mei	Historische koetsentocht vanuit Hengelo en Enschede naar Münster Informatie tel. 074-2423400
15 mei	Wetenschappelijke conferentie over de ontwikkeling van de diplomatie, Instituut Clingendael Informatie tel. 070-3245384
15/16 mei	Fietstocht van Mook naar Münster Informatie tel. 0485-576453
mei/juni	Jongerenconferentie: het belang van nationale identiteit voor samenwerking en eenwording Informatie tel. 030-2306311/072-5118502
juni	Documentaire Teleac/NOT: Een aanspreekbaar Europa Informatie tel. 030-2956911
5 juni	Plechtige herdenkingsbijeenkomst in de Ridderzaal van beide Kamers der Staten-Generaal en de regering
5 juni	Festiviteiten op Het Binnenhof
6/7 juni	Opvoering van Vondels Leeuwendalers Informatie tel. 020-5237767
6 juni-7 sept.	Zomertentoonstelling Koninklijk Paleis op de Dam: Een vredesmonument na tachtig jaar oorlog Informatie tel. 020-6204060
13 juni-27 sept.	Tentoonstelling Kasteel Huis Bergh: Tussen Spanje en Oranje Informatie tel. 0314-661281
3 juli-11 okt.	Tentoonstelling Mauritshuis: Gerard ter Borch en de Vrede van Münster, portretten van politici Informatie tel. 070-3023456

- 16- 19 juli **Internationale wetenschappelijke conferentie in Münster**
Informatie tel. 053-4893255
- 27 juli-30 okt. **Tentoonstelling Nederlands Vestingmuseum Naarden**
Informatie tel. 035-6945459
- september **Tentoonstelling 350 jaar Vrede van Münster en de enclavegemeente Baarle-Hertog/Nassau**
Informatie tel. 00-32-14-699740
- 10 sept.-31 okt. **Herdenkingstentoonstelling in Madrid**
- 3 oktober **Landdag Verbond van Heemkunde/Brabants Heem: 350 jaar scheiding der Nederlanden**
Informatie tel. 00-32-14-699740
- 24 okt.-17 jan. '99 **Tentoonstelling in Münster en Osnabrück: 1648 - Oorlog en Vrede in Europa**
Informatie tel. 0049-1805-221648
- 25-31 okt. **Historisch congres in Osnabrück: Der Friede-Rekonstruktion einer europäischen Vision**
Informatie tel. 0049-541-3231648
- najaar 1998 **Tentoonstelling in Nederlands Muntmuseum en PTT-museum**
Informatie tel. 030-2910459
- november **Internationaal Kunsthistorisch colloquium in Parijs/Münster**
- november **Historisch congres: Tussen Münster en Aken 1648-1748**
Informatie tel. 030-1536409/4632161
- november **Duits-Nederlandse Onderwijsconferentie in Münster**
Informatie tel. 070-3639495
- 15 nov.-jan. '99 **Tentoonstelling Mariniersmuseum**
Informatie tel. 010-4129600
- nov.-april '99 **De Nieuwe Kerk te Amsterdam: Spaanse cultuurschatten uit de periode 1598-1648**
Informatie tel. 020-6268168

EEN ROUWSTOET VAN ZUIDLAREN NAAR OOTMARSUM

H.J. Eweg

Het was nog winter toen op 20 februari 1776 Alexander Carel, rijksgraaf van Heiden, overleed. Hij bewoonde het fraaie buitengoed 'Laarwold' (of Laarwolde) bij Zuidlaren in Drente. Als tweede zoon van Johann Sigismund van Heiden, heer van Ootmarsum, had hij zijn vader op de voormalige Commanderie van de Duitse Orde niet kunnen opvolgen. Deze taak was voorbestemd voor zijn oudere broer Friedrich Johann Sigismund, in 1754 benoemd tot drost van Twente en vader van de berucht geworden drost Sigismund van Heiden Hompesch.

Alexander Carel was in 1709 te Wesel geboren, groeide echter op in Ootmarsum. Zijn familieleden waren fervente aanhangers van de prinsgezinde partij en stonden op zeer goede voet met de familie Van Oranje.

In Leeuwarden zetelde op de Oranjehof Willem Hendrik Karel Friso, stadhouder van de noordelijke gewesten. Diens positie werd in 1747 aanzienlijk versterkt doordat hij als erfstadhouder van de Republiek werd erkend. Uit de geschiedenis kennen wij hem als stadhouder Willem IV.

De jonge Alexander Carel van Heiden kwam als hoveling aan het stadhouderlijke hof in Leeuwarden waar hij in 1736 kamerjonker werd. Van dichtbij maakte hij daar de machtsstrijd mee tussen de oranjegezinde en patriottische bestuurders in het noorden. De afkondiging van zijn huwelijk met E.S.M. de Jaussaud werd zowel in Leeuwarden als in Groningen voorgelezen. In aanwezigheid van leden van de familie Van Oranje en de familie Van Heiden uit Ootmarsum werd het huwelijk op 28 augustus 1737 in Groningen voltrokken. Een militaire positie werd hem gegeven door zijn benoeming tot kapitein in het Regiment Aylva in 1738 en in 1747 door zijn aanstelling tot Raad ter Admiraliteit op de Maze.

Intmiddels was in 1748 de toenmalige drost van Drente, baron van Dongen overleden. De benoemingsprocedure van een nieuwe drost 'van Coevorden en der Landschap Drenthe' was in 1668 vastgelegd in een overeenkomst tussen Overijssel en Drente. Daarbij werd bepaald dat de voordracht bij toerbeurt door deze twee gewesten zou gebeuren. In 1748 zou Overijssel aan de beurt zijn geweest, maar intussen hadden Drente en Overijssel van dit recht tot voordracht afstand gedaan ten gunste van de stadhouder. Willem Hendrik Karel Friso had echter een ander plan in het hoofd. Hij wilde de oude wijze van benoeming via nominatie toch toepassen maar liet weten dat hij het 'op prijs zou stellen' indien Alexander Carel van Heiden voorgedragen zou worden! (Dat kon omdat Alexander Carel als eigenaar van de havezathe Den Dam bij Hellendoorn lid was van de Ridderschap van Overijssel.) Alexander Carel van Heiden werd hierna samen met een andere kandidaat door Overijssel voorgedragen. Drente gaf de voorkeur aan Alexander Carel van Heiden, waarna stadhouder

Willem Karel Friso de benoeming van zijn vertrouwensman Van Heiden goedkeurde. Van Heiden nam zijn intrek op het Huis Laarwoud. Tijdens de periode van zijn drotschap verstevigde Alexander Carel zijn invloed op het bestuur van Drente en liet geleidelijk alle belangrijke functies door prinsgezinden bezetten. Overigens zijn de jaren van Alexander Carel van Heiden op Laarwolde niet gelukkig geweest; zijn huwelijk met Esther de Jaussaud vertoonde nogal wat scheuren.

Komen wij nu weer terug in Ootmarsum, waar in 1769 zijn broer Friedrich Johann Sigismund, rijksgraaf van Heiden en heer van Ootmarsum, was overleden. Als eerste werd hij bijgezet in de omstreeks 1750 gebouwde familiegrafkelder in de Grote Kerk te Ootmarsum.

Na de dood in 1776 van Alexander Carel van Heiden, drost van Drente en Coevorden, besloten de erfgenamen diens lichaam van Zuidlaren naar Ootmarsum over te brengen om hem eveneens in de familiegrafkelder in de Grote Kerk bij te zetten. De gedeputeerden van Drente besloten op hun vergadering van 23 februari 1776 de lijkstoet van Alexander Carel van Heiden te laten begeleiden door de boden van het Landschap Drenthe, de heren Ten Oever en Weber. Zij kregen opdracht alle mogelijke honneurs te bewijzen. De kosten van het transport zouden betaald worden door Drente. Ook werd door de gedeputeerden besloten de schulte (schout) of andere bestuurders van de dorpen of plaatsen waar de lijkstoet doorheen kwam, te gelasten de klokken van de kerken te luiden. Het beieren moest bijtijds beginnen en zolang duren

Het huis Laarwoud op een prentbriefkaart van 1904

tot de stoet na passeren op behoorlijke afstand van de plaats of het dorp gekomen was. Via Coevorden en Hardenberg kwam de stoet na enkele dagen rijden in Ootmarsum aan. Overeenkomstig een oude gewoonte werd Alexander Carel van Heiden in de nacht van 7 op 8 maart 1776 in alle stilte bijgezet in de familiegrafkelder te Ootmarsum, naast zijn broer Friedrich Johann Sigismund van Heiden.

Bron:

Rijksarchief in Drente te Assen: Familiearchief Van Heiden Reinestein: Nr.441. Uittreksel uit het register van Drost en Gedeputeerden houdende authentiek gelijktijdig afschrift van resolutie van Gedeputeerden betreffende maatregelen in verband met het transport van het stoffelijk overschot van A.C.van Heiden naar Ootmarsum, 1776, 1 stuk.

Literatuur:

Dingeldein, W.H., 'Een Ootmarsums burgergezin in de Patriottentijd', bewerkt door A.L. Hulshoff, 'Uit leven en werk van W.H. Dingeldein', p. 60. (Uitgave Stichting Heemkunde Denekamp, Denekamp 1988)

Hulshoff, A.L.en H.J. Eweg, 'De Heidense Grafkelder in de kerk van Ootmarsum', in: Jaarboek Twente 1997, p. 24-31.

Jongbloed, H.H., 'Inventaris van het familiearchief De Milly van Heiden Reinestein, (1641) 1741-1949. 2dl, (Assen, 1982)

WAPENSTENEN IN DE KEERMUREN VAN HUYS HENGELO

H. Reynders

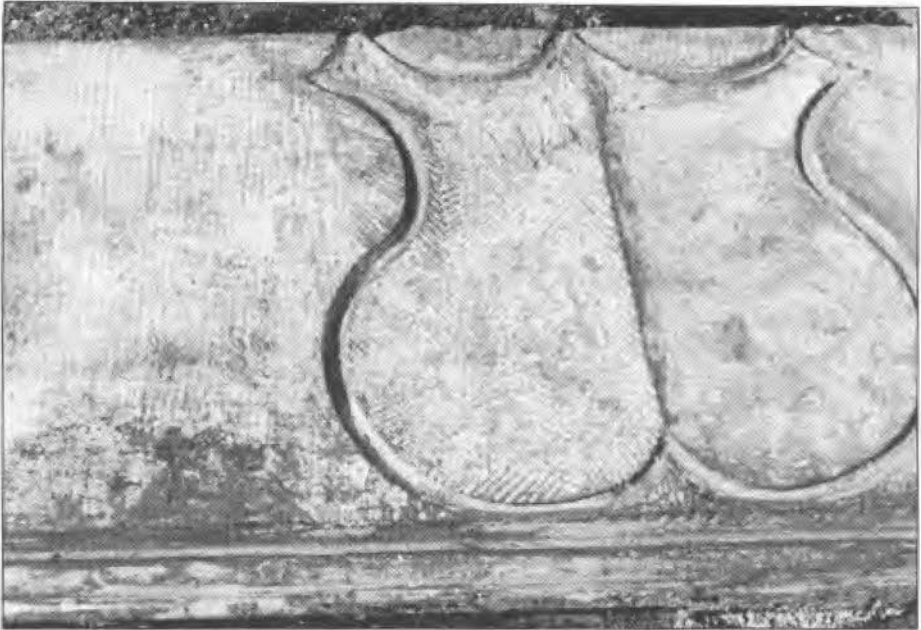
Het vinden van een tweetal identieke wapenstenen in een keermuur van de voorhof van het vroegere Huys Hengelo is een intrigerende zaak. De zuidelijke, westelijke en noordelijke keermuren waren bijna geheel opgebouwd uit brokken zandsteen, terwijl de oostelijke keermuur bleek te zijn opgebouwd uit blokken van hetzelfde materiaal. Deze oostelijke keermuur was gericht naar het kasteleiland en het lijkt aannemelijk dat het zicht op die muur vanuit het vroegere kasteel de reden kan zijn geweest om voor dat muurgedeelte gehouwen blokken te gebruiken en geen brokken.

De genoemde wapenstenen bevonden zich ongeveer een meter onder het maaiveld. Het ligt voor de hand om aan te nemen dat de beide wapenstenen geplaatst werden ten tijde van de aanleg van de voorhof. Indien dat zo zou zijn, zou datering van de stenen of de duiding ervan een aanwijzing kunnen geven voor de bouwperiode van de (oostelijke) keermuur. Tevens zou de datering een aanwijzing kunnen geven, waar de enorme hoeveelheden zandsteen vandaan zijn gekomen. Directe aanvoer vanuit het Bentheimse is mogelijk, maar het vervoer en verladen via wagens en schepen van brokken zandsteen (puin) zou wel merkwaardig zijn geweest. Het is bekend dat leveranties van gehouwen steen vanuit Bentheim of Gildehaus vaak voorkwamen (bijvoorbeeld bij de Cannenburg en Twickel) maar of grote hoeveelheden brokken ook zo'n duur transport rechtvaardigden valt te betwijfelen.

Verticaal gedeeld wapen

Het betreft twee rechthoekige stenen waarop een wapenschild is afgebeeld, dat verticaal in tweeën is gedeeld. De linker helft van de wapens (gezien van voren) vertoont een visgraatmotief, terwijl de andere zijde geheel gearceerd is, maar niet egaal op dezelfde wijze en niet in overeenstemming met één van de bekende kleur-arceringen. Zou het een 'fancy-wapen' zijn geweest? De Hoge Bank van Adel kon geen nadere aanwijzing geven, zodat het spoor dreigde dood te lopen. Bovendien kon na vergelijking met het bekende wapenbord in de collectie van de Oudheidkamer Twente het wapen niet worden geïdentificeerd als een bekend wapen uit het Overijsselse.

Nadere informatie bij 'Der Herolds-Ausschusz der Deutschen Wappenrolle' te Berlijn leverde wél bruikbare inlichtingen op. De arceringen en het visgraatmotief dienden volgens het advies uit Berlijn slechts gezien te worden als aanduiding dat de beide helften oorspronkelijk van een verschillende kleur moeten zijn geweest. Bovendien meende men dat er sprake is van een reëel wapenbeeld. In Westfalen zouden verschillende geslachten een gedeeld familiewapen hebben gehad. Genoemd werden de wapens van Hunfeld, Plettenberg, Vogt von Elspe, Bredenol en Wedege.

Wapenschild/Wapenstein uit de Keermuur van de Voorhof.

Een relatie met Twente of het geslacht Twickelo was echter niet te leggen. Ook bleek dat in de genoemde plaatsen geen kasteel was afgebroken aan het begin van de 16de eeuw. Bekijken we de landkaart, dan is de afstand van deze plaatsen tot Twente misschien wat ver om brokken zandsteen af te voeren voor hergebruik in Hengelo. Door de informatie uit Berlijn werden opnieuw de wapens op het genoemde wapenbord te Enschede bekeken. Toen bleek dat in de Overijsselse Ridderschap een zevental wapens een verticale deling vertoonden. Van die zeven adellijke wapens moest, gezien een eventuele relatie met het geslacht Van Twickelo, rekening worden gehouden met Graes, Grimberg, Warmelo, Westerholt en Van Wüllen. Het Graes was in het midden van de 15de eeuw al geen edelmanshuis meer. De Grimberg kwam in 1475 in handen van het geslacht Rutenberg. Het werd in 1583 verwoest en kan daardoor moeilijk zandstenen brokken hebben geleverd voor een 'nieuwbouw' in het begin van de zestiende eeuw. Het Warmelo heeft voor zover bekend geen relaties met het geslacht Van Twickelo in het begin van de 16de eeuw, terwijl ook geen afbraakproducten in die tijd beschikbaar waren. De havezate Westerholt lag bij Vollenhove en leek niet in aanmerking te komen voor een relatie met Van Twickelo, zodat uiteindelijk het geslacht van Von Wüllen overbleef om met Van Twickelo in verband gebracht te worden.

Overigens is het wapen Von Wüllen het enige verticaal gedeelde wapen in het Overijsselse dat geen versieringen of heraldische figuren vertoont in de kwartieren, evenals de gevonden stenen te Hengelo. Het is bovendien interessant dat het wapen nog voorkomt op het wapenbord van de Overijsselse Ridderschap in 1716, toen het geslacht officieel niet meer in de mannelijke lijn was vertegenwoordigd.

Adriaan Van Twickelo te Eerde als steenleverancier

Er werd gezocht naar de relaties tussen Van Twickelo en Von Wüllen en ook naar een huis dat in de eerste helft van de 16de eeuw had kunnen dienen als steenleverancier naar Hengelo, met bouwheer Van Twickelo. Het geslacht Von Wüllen wordt sinds 1144 genoemd in de geschiedenis van Epe¹. In 1550 kwam het Huys Wüllen aan het geslacht Van Hövel. Het familiewapen is verticaal gedeeld, waarbij volgens Van Rhemen de linker helft wit is (van voren gezien) en de andere helft blauw.

In 1435 huwde Bernard von Wüllen met Grete van Twickelo, een dochter van Herman van Twickelo en Grete van Bevervoorde². Hij bouwde een nieuw huis, dat omstreeks 1800 werd afgebroken. Het is onwaarschijnlijk dat er stenen van dat huis naar Hengelo zijn gebracht. In 1575 huwde Lucia van Twickelo, dochter van Adolf van Twickelo en Magadlena Türck, met Gerlich von Wüllen. Ook dit huwelijk lijkt niet in verband te brengen met de wapenstenen. Een derde huwelijk Van Twickelo en Von Wüllen vond plaats omstreeks 1515 tussen Anna von Wüllen en Adriaan van Twickelo, heer van Eerde bij Ommen. Deze Anna was een dochter van Herman von Wüllen en Ermgard von Diepenbrock (haar broer Gerlach speelde een rol bij de Wederopers in Münster). Adriaan was een broer van Frederik van Twickelo, die omstreeks 1525 - 1530 het Huys Hengelo bouwde. Deze beide Van Twickelo's werden door de graaf van Gelre gevangen genomen tijdens de tweede Gelderse oorlog, waarbij in 1522 het Huys Eerde werd verwoest³. Gezien de familierelatie en het feit dat Eerde in 1522 werd afgebroken ligt het voor de hand om aan te nemen dat de brokken zandsteen, zeker 350 kubieke meter, afkomstig zijn van Huys Eerde. Een voor de hand liggende conclusie is dat tussen het aangevoerde puin vanuit Ommen (via de Regge, Bornse- en Berflobeek) de wapenstenen Von Wüllen hebben gezeten. Het gebruik van brokken zandsteen aangevoerd over de beken uit Ommen moet zeker goedkoper zijn geweest dan de weg vanuit een groeve in Bentheim.

De reconstructie van de herkomst van brokken zandsteen en wapenstenen ondersteunt de theorie dat het Huys Hengelo met de voorhof(burcht) in de twintiger jaren van de 16de eeuw werd gebouwd, nadat het Huys Eerde in 1522 was 'nedergeworpen'.

Noten

1. Kemper, H., Heimatbuch Gronau Epe, 1939.
2. Collectie Van Rheemen. hs. 6E, p. 247 en 7W, p. 96.
3. Nagge, W., Deel I, p. 418 (herdruk 1915).

Met dank aan de heer J. Wermert te Olpe, Duitsland.

ADRIAAN BUTER TACHTIG JAAR

E. Jans

Bijna drie jaar geleden, op 17 juni 1995, togen we naar de koekstad Deventer, niet alleen om een standje van de Twente Akademie met publicaties te bemannen, maar ook om tegenwoordig te zijn bij de 'laudatio' van Adriaan Buter. Hij is nu 80 jaar geworden, maar nog steeds actief binnen het Van Deinse Instituut.

Al eerder was de Twente Akademie benaderd door het Anjerfonds Overijssel met de vraag om een volledige bibliografie van Adriaan Buter. Dit blijkt een bijna ondoenlijke zaak te zijn. Sinds zijn start als leerling-journalist bij de Twentse editie van 'Het Volk' in de jaren dertig bleef zijn pen bepaald niet ongebruikt.

Als kind al begon hij zich voor de natuur te interesseren. Later in NJN-verband en in gezelschap van zijn vriend Arent Jan Temmink, die hij nu ook bij het VDI weer regelmatig ontmoet. Bovendien bij het erve Brooks in Gelselaar (dependance Niehof) waar Adriaans privé-museum over bodemondsten in de Euregio is ondergebracht.

Een goede aanzet voor zijn bibliografie is te vinden in de driedelige 'Scripta Transissalana'. Daaruit blijkt al zijn grote veelzijdigheid en belesenheid: altijd bij de tijd, als goed journalist!

In Deventer huldigde de huidige commissaris van de Koningin, mr. Hendrixx, Adriaan Buter en diens verzamelde familie. Zijn werk op cultureel en natuurhistorisch terrein was 'daankenswaard', met name wat hij na de laatste oorlog voor Overijssel en in het bijzonder voor zijn geliefde Twente gedaan heeft. Ook de voorzitter van het Anjerfonds richtte zich lovend tot de 'laureaat' en overhandigde de bijbehorende trofee. Een mooie aanvulling op de persprijs van 'Het Overijssels Landschap' die hij in 1977 als eerste verwierf.

Hans Metz, directeur van de OBD te Nijverdal, karakteriseerde Adriaan Buter in 1989 als volgt: "Adriaan Buter, de kenner bij uitstek van Twente en de Twentenaren". Hij is degene geweest die als paladijn van Jan Jans en Willem Diemer de toorts van het Twents regionalisme brandend heeft weten te houden, en hoe!

Uit een geestelijke hoorn des overvloeds schonk hij 'o onze volk' meer dan twintig boeken over Twente, Achterhoek en Zuid Limburg. De streekcultuur, én natuur en landschap staan in deze boeken centraal.

In de 'Feestbundel Adriaan Buter' (Stad en Land, oktober 1989) karakteriseerde oud-burgemeester Buyvoets Adriaan Buter: "Het kenmerk van die regionalisten (als Buter en Jan Jans) was een overtuigend idealisme, opgestuwd door sociale en cultuurhistorische gedrevenheid. Ik trachtte dus, wat men noemt, veel te lezen over en van die prachtige mensen en kon gelukkig ervaren dat Buter niet alleen een voortreffelijke en volks-leesbare stijl bezat die aansprekelijk zijn deskundigheid wist te vertolken, maar vooral ook dat hij zonder bezeten te zijn nimmer zijn ware aard verloochende".

Met zijn belangstelling voor volksverhalen schreef hij daarover ook een uitstekend boek, Overijssel betreffend, en zo kunnen we doorgaan. Hij werkte o.a. samen met de fotografen Ger Dekkers en Rob Lucas.

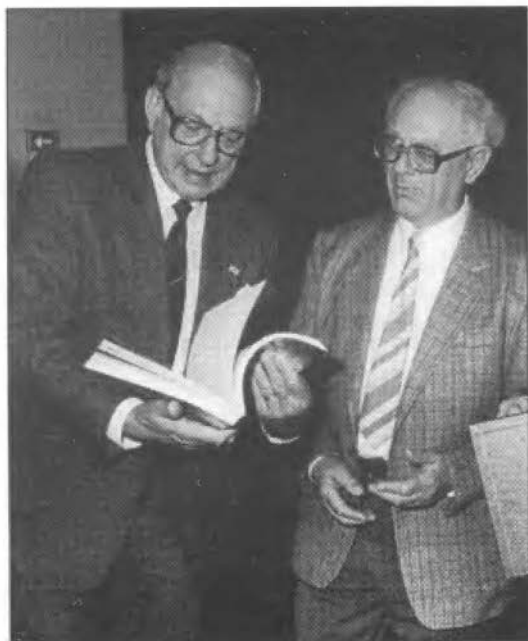
Met kennis van zaken, schrijverstalent, openheid en mensenkennis en vooral doorzettingsvermogen en humor hield hij zichzelf op de been en zette een stevig fundament neer voor 'zijn' instituut: de Twente Akademie - eerst te Borne, later in Enschede. Hij wist ook een aantal toegewijde medewerkers(sters) aan te trekken, om de dagelijkse werkzaamheden te runnen. Eveneens bleef hij actief in het bestuur van de 'Oudheidkamer Twente', en als redactielid van 't 'Inschrien'. Voor de Jan Jansstichting schreef hij de tekst van 'Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland' (aan de hand van bewaard gebleven teksten van Jan Jans) en later, als derde boek in deze serie, 'Dorpen in Oost-Nederland'.

Binnen Overijssel werd hij bekend door zijn maandelijkse bijdragen aan 'De Mars' en tegelijk was hij redacteur en vervolgens hoofdredacteur van het 'Jaarboek Twente'. Bovendien nam hij enige jaren de eindredactie waar van het tijdschrift voor Nederlandse volkskundigen 'Neerlands Volksleven'. Dat alles naast zijn directe journalistieke taak. Sinds de bevrijding respectievelijk bij 'Het Vrije Volk', 'Het Parool' (Almelo, waarnemend hoofdredacteur), twintig jaar als free lancer en van 1966 tot zijn VUT bij 'De Twentsche Courant'. Zijn pensionering aldaar gaf hem de kans een

oud ideaal, een centrum voor de Twentse streekcultuur, te verwezenlijken.

Op 28 februari j.l. was er in het Natuurvriendenhuis Den Broam te Buurse (nóg een kant van Adriaans veelzijdige belangstelling) een halfopen verjaardagsfeestje waar ons Instituut uiteraard niet ontbrak. Als verrassing voor de bezoekers presenteerde de jarige een bloemlezing van de 'dicht-sels' die hij de laatste zestig jaar geschreven heeft.

Ook dat nog!

*Adriaan Buter presenteert in 1988 zijn boek 'Overijsselse Volksgebruiken' aan C.d.K. Mr. Jan Niers.
(foto F. Uijenbroek)*

Zwaleman

OLDE PEERDE

Echt begrijpen doe ik het niet, maar de kalender zal wel gelijk hebben. Ik heb de leeftijd van de zeer sterken bereikt, zoals de ouden zeiden. Gelukkig ben ik niet de enige. De mensen (zij het niet iedereen) worden tegenwoordig ouder dan in mijn jeugd, al waren mijn grootvader en mijn vader ook een stuk in de tachtig toen zij overleden. Dat opent dus perspectieven om nog even verder te mogen.

Organisaties als het Van Deirse Instituut profiteren van deze vergrijzing. Dat zie je bijvoorbeeld duidelijk wanneer onze vrijwilligers bijeenkomen. Grijs koppen dat wel, maar enthousiaste geesten. De kleur of de hoeveelheid van het haar houden daar nauwelijks verband mee. Het geheim zit in de (inderdaad: grijze) hersencellen.

Ik ken ze niet, maar het schijnt nog voor te komen dat gepensioneerden of vutters achter de geraniums gaan zitten. Hoewel dat mooie bloemen zijn, is zoiets een dom besluit. Behalve mooi zijn ze ook ijzersterk en daar legt een vutterik het toch tegen af. De overlevende is meestal de geranium!

Nee, als je toch je heil in de plantenwereld wilt zoeken, ga dan de tuin of de vrije natuur in. Al je opgekropte energie (sommigen hebben dat veertig jaar moeten doen) kun je er kwijt. Wel jammer dat vooral die tuin je daar 's winters weinig mogelijkheden toe biedt. Maar gelukkig zijn er alternatieven. Eén daarvan is het vrijwilligerswerk voor het Van Deirse Instituut. Tijdens onze nieuwjaarsbijeenkomst bleek dat een toenemend aantal vutters dit ontdekt. En dan was nog niet eens de helft van onze 100 (honderd!) medewerkers aanwezig. Die anderen waren waarschijnlijk al zo aan het nieuwe jaar gewend dat ze de datum vergeten waren. Die was dan ook erg laat gepland: op de tweede februari.

Officieel kan het nog net, want op die dag is de midwintertijd voorbij. Het was vroeger de laatste dag van het midwinterblazen en de kerststal werd afgebroken. De katholieke kerk viert dan Maria Zuivering, de dag waarop Maria voor het eerst na haar bevalling weer ter kerke ging. In de volksmond Maria Lichtmis genoemd, een mis met licht omdat nu nieuwe gewijde kaarsen zingend werden rondgedragen. Een feestelijke dag, maar de feestviering ontaardde soms blijkbaar zo dat lichtmis de betekenis kreeg van 'doordraaien', aldus K. ter Laan in zijn folkloristisch woordenboek. Op deze 'vrouwendag', zo vertelt hij, hadden op het Groninger Hogeland de jongens de gewoonte elkaar de pet van het hoofd te slaan met de woorden 'licht muts'.

Ze noemden de dag dan ook 'petje mep'. Ook op Wieringen bestond dit gebruik. Een extreem voorbeeld hoe een (kerkelijke) traditie kon ontaarden.

In ons gewest heb ik geen voorbeelden gevonden van een volkse viering van de vrouwendag. Zelfs niet het bakken van pannenkoeken zoals in Vlaanderen of van speciale broodjes voor de armen (Bergen op Zoom). Wel speelt de datum als zodanig een rol in het volksleven, zoals de heiligenkalender eeuwenlang juridisch houvast bood bij zakelijke overeenkomsten. In oude acten komt 'Lichtmissen' nogal eens als datering voor.

Ook is het een kritische dag in de weerkunde. Een Achterhoeks gezegde luidt: „Met lechmissen is 'n winter nog moar half emettene". Op balken en hilde diende nog de helft van alle voer aanwezig te zijn, want de nieuwe oogst was nog ver.

Toch wordt in diezelfde Achterhoek de dag ook met de lente in verband gebracht. Odink (Eibergen) tekende de naam 'olde-peerde-meie' op en geeft er ook een verklaring van. Op die dag gingen de paarden weer de wei in, zoals de koeien bij het aanbreken van de meimaand. Odink was, evenals zijn leermeester Heuvel, een diep gelovig christen. Dat verhinderde beiden niet om waarde te hechten aan het 'geloof' dat menig oud gebruik voorchristelijke wortels heeft. „Ook in het woord olde-peerde-meie", aldus Odink, „speuren we iets van de cultuur, het godsdienstig denken van onze Germaanse vaders".

Ver gezocht? Ter Laan onthult dat de eerste pausen Maria Lichtmis in de plaats stelden van een Romeins lichtfeest. 'Heidense' afkomst van oude tradities is soms zelfs historisch bewijsbaar, hoe kromgegroeid ze vaak ook zijn.

U, lezer, gun ik heel veel heidense paaseieren. Maar laat de mutsen en petten van onze 'olde peerde' s.v.p. onberoerd! Hun grijze hersencellen verdienen de grootst mogelijke bescherming!

Het voormalige orgel in de Ned. Hervormde Kerk te Goor met de kas uit 1844 van de Haaksbergse orgelmaker Jacobus Armbrost (foto collectie auteur)

HET ORGELMEUBEL

H.C.J. Wullink

Het orgelmeubel, ook wel genoemd de orgelkas, heeft een constructieve, beschermende en akoestische functie. De laatstgenoemde is de belangrijkste. Door de kas wordt het geluid van de stemmen (= registers) gemengd en gereflecteerd. Diverse factoren, zoals de diepte en het gebruikte materiaal, spelen een rol. De voorzijde, het front, is van visueel-esthetische betekenis.

Vanaf het einde van de vorige eeuw tot omstreeks 1950 werden orgels gebouwd zonder kas. Het front bestaat dan uit een schutting van pijpen, waarvan allerlei (spottende) benamingen in omloop kwamen. Dergelijke fronten werden in bepaalde kringen (aan)geprezen als zijnde 'eerlijk' en 'zakelijk'. In dit verband heeft de aanduiding 'architectenfront' doorgaans een negatieve betekenis.

Het front is de blikvanger. Opdrachtgever en orgelmaker hebben altijd veel aandacht geschonken aan het ontwerp, de ornamentiek en de uiteindelijk vervaardiging van het meubel, in het bijzonder het front. Maar in de artikelsgewijze toelichting op het *Besluit Rijkssubsidieering Onderhoud Monumenten* staat vermeld dat het onderhoud aan de orgelkas niet voor subsidie in aanmerking komt. De orgelkas zou geen functie hebben bij het voortbestaan van het instrument (sic).

Het is te hopen dat bij de nieuwe methodiek van butgettering voor onderhoud en restauratie de kas als een integrerend en noodzakelijk, uniek deel van het orgel wordt gezien.

Bij orgelrestauraties dienen de kassen volop in het vizier te komen. Het vervangen van de sombere negentiende-eeuwse kleuren - zelfs 'rijtuigenzwart' werd toegepast! - door de oorspronkelijke tinten zou meer ingang moeten vinden. Zo bezaten de kassen van het orgel in de Bethlehemse Kerk te Zwolle van de Oldenzaalse orgelmaker Georg Heinrich Quellhorst (1770-1836) oorspronkelijk een lichtgroene kleur, ofwel 'Parijs-groen', en niet de neerslachtige kleur van heden ten dage.

Omdat het instrument (het binnenwerk) en de kas met front een twee-eenheid vormen, dateren beide doorgaans uit dezelfde tijd. Het geheel is dan beschermd indien het orgel op de Rijksmonumentenlijst staat. Uitzonderingen zijn ontstaan doordat òf de kas òf het binnenwerk na verloop van tijd werd vervangen. Die situaties zijn veelal te karakteriseren als ambivalent; behoud en verlies.

Toen in 1971 het Witte-orgel uit de Grote Kerk te Hoorn (1889) een nieuwe bestemming vond in de Plechelmusbasiliek te Oldenzaal, achtte de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de kas stilistisch niet passend in de kerkruimte. Gevolg was dat, op een enkel ornament na, de kas verloren ging. In de dissertatie van Teus den Toom wordt een en ander gememoreerd op bladzijde 1135 van het tweede deel.

Het orgel staat op de Rijksmonumentenlijst, de huidige kas vanzelfsprekend niet. In de Hervormde Kerk te Goor bleef tot de nieuwbouw van Vierdag (1970) de historische kas van Jacobus Armbrost uit 1844 behouden. Het oorspronkelijke binnenwerk was al in 1908 vervangen door twijfelachtig materiaal. Het verlies van de kas moet ernstig worden betreurd omdat van de familie Armbrost, waarvan leden generaties lang vanuit Haaksbergen opereerden, heel weinig werk resteert. Het oorspronkelijke binnenwerk van Armbrost bleef daarentegen al die jaren behouden in de Gereformeerde Zuiderkerk te Bunschoten, zodat een toekomstige samenvoeging van beide delen tot de reële mogelijkheden behoorde.

Achter het front van het orgel in de Grote Kerk te Almelo gaat geen Hinsz-orgel schuil, maar een door Willem van Leeuwen (1903-1992) vervaardigd binnenwerk uit 1963. Johannes Adolph Ibach (1766-1848), toentertijd 'de best ingerichte fabriek van kerkorgels in het westen van Duitsland', had in 1873 een nieuw orgel geplaatst in de kas van Hinsz. Daartoe was de kas van het hoofdwerk aanzienlijk dieper gemaakt. De rugwerkkas was overbodig geworden en gedegradeerd tot boekenkast. De diepte van de kas werd in de zestiger jaren weer teruggebracht naar historische proporties, dat wil zeggen circa 1,15 meter.

Het orgel van Van Leeuwen - waarvan de dispositie identiek is aan die van het Marcussen-orgel in de Utrechtse Nicolaïkerk - is niet beschermd omdat art. 1 van de Monumentenwet 1988 van toepassing is: "[...] monumenten: alle voor tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde". Abusievelijk maakt het monumentenregister geen melding van het meubel.

Het verdient aanbeveling de summiere redengevende omschrijving van de Grote Kerk, waarin wel de kansel en de grafombe worden genoemd, uit te breiden met een omschrijving van de uit 1754 daterende kassen.

Tenslotte enkele opmerkingen over de kas en het front in de literatuur. Het is opvallend hoe weinig orgel- en kunsthistorici zich hebben verdiept in het orgelmeubel. Brunzema en Vente wezen hier al op in hun dissertaties. Een andere scribent formuleerde het aldus: "Weer rijpt in onze dagen het inzicht dat de orgelkas geen overbodige luxe was, maar een onderdeel van het orgel, zowel voor oor als voor oog esthetisch van het hoogste belang" (P.M. Fischer in het jubileumnummer van *Het Orgel*, 1960, blz. 17).

Het ijs wordt gebroken en dat is goed nieuws. Aanzetten gaven inmiddels de architect Auke Hendrik Vlagsma (1939) en de kunsthistoricus Arjen Johan Looyenga (1945). Dat het *Natinaal Instituut voor de Orgelkunde* ten behoeve van de encyclopedie Looyenga heeft aangetrokken voor de kunsthistorische beschouwingen, met name voor de orgelkassen en -fronten, zou weleens de doorbraak kunnen betekenen in een onderbelicht facet van het orgelhistorisch onderzoek.

DE GOORSE BANDIJK

G.A.B. Nijhuis

In "t Inschrien" van oktober 1997 publiceerde dhr G.J. Geerts een artikel over de Goorse Bandijk, waarin hij de ouderdom en de wijze waarop deze ophield te bestaan, behandelde. Medio december 1997 volgde de uitgave van het boek 'Goor Gisteren' met als ondertitel 'Een nieuwe serie Verhalen rond de Goorse Bandijk'. Het is geenszins mijn bedoeling om een oordeel te geven over het artikel of het boek, wel een aanvulling. Deze betreft het gedeelte westelijk van Goor tot aan dat gedeelte dat door Goor liep, evenals het feit dat deze door de ingelanden van die marken onderhouden moest worden. Verder nog een geschil uit 1635. Zowel het artikel in dit orgaan als het boek bespreekt alleen dat gedeelte van de dijk dat door de stad Goor liep. Waarom dit gebeurd is, is onduidelijk. De 27 voetnoten bij het artikel in "t Inschrien" en de voetnoten uit 'Goor Gisteren' betreffen voornamelijk vindplaatsen van stukken uit de vroege 19de eeuw, die over de geschillen handelen, die met de verschillende gemeenten zijn ontstaan over het onderhoud van de bandijk, de doorgaande weg door Goor. De schrijver haalt zowel in "t Inschrien" als in het boek artikelen aan van diverse schrijvers¹ (zie voetnoot 1 op blz 123 van 't Inschrien) maar behandelt ze niet. Dit doet A. ten Doesschate, die een uit 1681 in Kampen opgemaakte lijst van onderhoudsplichtigen aanhaalt, evenmin. Wel heeft Ten Doeschate naar aanleiding van dit verslag van de opmeting in opdracht van Adolf Hendrik van Raesfelt, Drost van Twente, een kaartje vervaardigd, door dhr Geerts in zijn artikel en boek overgenomen, waarin hij de dijk tekende met de te onderhouden stukken A t/m X.

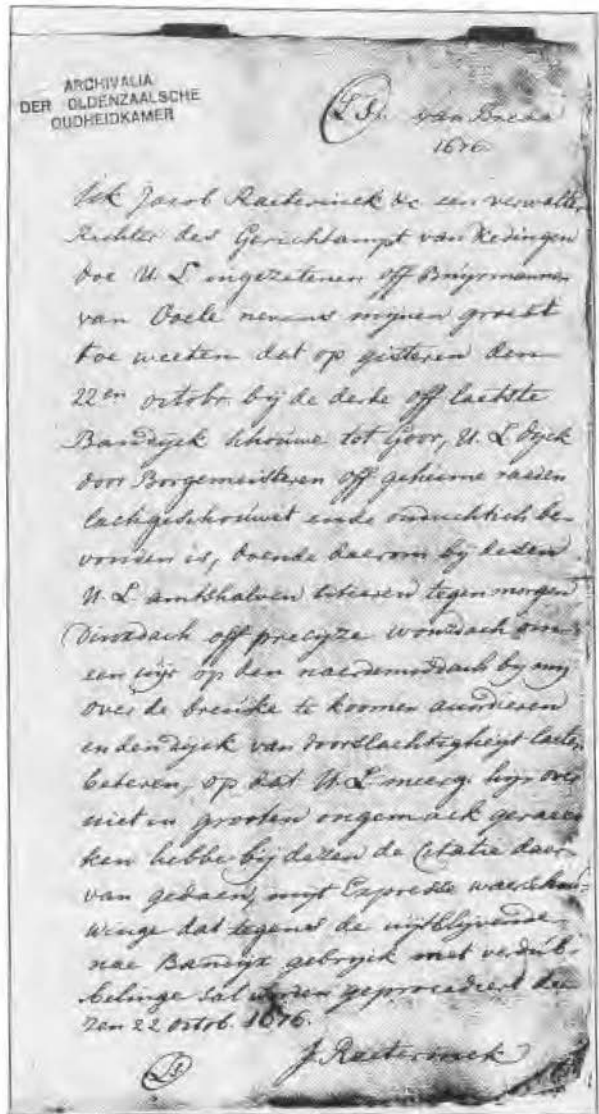
Op deze lijst uit 1681 wordt de Bandijk in tweeën gesplitst nl. een stuk van 1310 en een stuk van 1514 1/2 voeten. De eerste 1310 voeten worden op het kaartje met A, B en C aangeduid. Dhr. Geerts lokaliseert het 'ten westen van het huidige bejaardencentrum Stoevelaar aan de weg naar Markelo', oftewel het stuk weg van de brug bij het Scherpenzeel richting Markelo (= tussen de huidige Schoolstraat en Spoorstraat). Deze 1514 1/2 voet in Goor, door de diverse marken te onderhouden, dienen we te vermeerderen met de 2207 voet van de weg die door Goor liep, en door de stad Goor zelf onderhouden moest worden. Dit zijn de stukken D, F, K, N, R, T, en W, waarmee de totale lengte van de dijk op ruim 5000 voet of 1 1/2 kilometer komt.

De lijst met onderhoudsplichtigen van 1827 (boek Goor Gisteren blz 16 en 17) geeft er een aantal van 32 (te beginnen met Berghuizen), die verantwoordelijk zouden zijn voor de 1549 1/2 voet (= 438 1/2 meter, de voet gerekend op 28,31 cm). Het eerste stuk, gezien vanuit Holten, zou dan 1310 voet (= 371 meter) moeten bedragen. De maten uit de oude archiefstukken verschillen, hoewel onderling niet veel, omdat diverse steden vóór 1800 eigen maten hanteerden. Vergelijken we dat met de berekening van

Ten Doeschate, dan zouden zijn 1541 1/2 voet hetzelfde stuk moeten zijn als de 1549 voet van Geerts, hetgeen dus aannemelijk is.

Jan Willem Racer, rond 1800 een zeer bekend en kundig advocaat te Oldenzaal, heeft rond 1800 over de bandijk diverse stukken gepubliceerd. Hij heeft ons er enkele gegevens over nagelaten, te vinden in het Oud Archief van de stad Oldenzaal (OK 526); hij heeft deze gebruikt voor zijn 'Overijsselsche Gedenkstukken'. Deze Gedenkstukken schreef hij om aan te geven in hoeverre er bewijsvoering van oudsher was aan te dragen dat de bandijk door de diverse (inwoners van de) Twentse marken diende te worden onderhouden. Ook onderzocht hij of dit alles terecht was. Het was immers de tijd van de 'Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap', door de Fransen hier gebracht, waarin de gewone burgers niet meer onder het juk van de adel hoefden te vertoeven.

Racer probeerde de vermeende rechten van de adel en de plichten van het volk op te sporen. Het bovenste

Archivalia der Oldenzaalse Oudheidkamer OK 526 I

gedeelte van de lijst onderhoudsplichtigen, van belang voor een goed begrip, miste ik bij de publikaties van dhr. Geerts. Waarschijnlijk heeft hij dat deel weggelaten omdat hij uitsluitend het gebied in de stad Goor behandelt, waar alleen met name genoemde marken uit de tweede helft van de lijst de onderhoudsplicht hadden. Het eerste deel van de lijst bevat naast individuele erven in Herike ook de marken uit het vroegere Gericht Kedingen, uitgezonderd Ypelo.

Geerts' bewering dat de dijk niet door de ingelanden (= aanpalenden, degenen die gronden hebben liggen aan de weg of die de weg dienen te gebruiken om bij hun landerijen te komen), maar uitsluitend door marken werd onderhouden, gaat dus niet op. De genoemde namen zijn erfnamen van Herike uit het gericht Kedingen. Deze zijn ook nog eens in drie groepen op te splitsen: respectievelijk 16, 32 / 34 en 80 voet. Dit aantal te onderhouden voeten lengte moet mijns inziens met de gewaardheid van het erf te maken hebben.

Ik veronderstel dat in de oorspronkelijke lijsten alle onderhoudsplichtige erven in Twente op de lijst stonden en dat gaandeweg volstaan werd met uitsluitend de aantallen te onderhouden voeten per marke te noteren. Een bewijs hiervoor denk ik gevonden te hebben in de notitie '1777 Gerrit Wissink te Bornebroek heeft geweigerd het bandijksgeld te betalen' (OK 524).

Niet alle marken

Op de lijst blijken niet alle Twentse steden en dorpen voor te komen, ook ontbreekt een groot aantal Twentse marken. Kan het zijn dat het niet noemen van bepaalde marken te maken heeft met het feit dat die marken bij het ontstaan van de dijk nog niet bestonden? Bijvoorbeeld de vroegere marke Driene, samen met Woolde en Oele een marke uitmakend, wordt helemaal niet genoemd. 'Denecamp' moeten we waarschijnlijk lezen als Beuningen dat hoorde onder het landgericht Oldenzaal, maar kerkelijk onder de parochie Denekamp viel; het dorp Denekamp hoorde onder het landgericht Ootmarsum. Verder missen we uit het gericht Haaksbergen de vermelding van Langelo, Brammelo en Honesch en uit het gericht Enschede, Esmarke en Groot Driene. Verder de heerlijkheid Almelo (ambt Almelo) en het totale gericht Ootmarsum. De vraag blijft over waarom bijvoorbeeld het totale gericht Ootmarsum geen onderhoud hoefde te plegen.

Snuif beroept zich voor wat de oorsprong betreft op wat Racer beweerde: een rechtsdwang. Snuif meldt dat het register² van Racer uit 1676 stamt. Dit klopt inderdaad. In een document uit 1676 staat dat op 22 oktober van dat jaar de marke Oele niet verschenen was bij de schouw (inspectie) omdat ze zich beriepen op het feit dat ze tesamen met anderen onder de Groote Boermarke van Delden onderhoudsplichtig zou zijn: "dat op gisteren den 22en october bij de derde off laetste Bandijck schouwe tot Goor, U L dyck door Borgemeisteren off geheime raeden lachgeschouwet ende

onduchtich bevonden is". Oele beriep zich op het achtste artikel uit het Markeboek van de Grote Boermarke uit 1542: "Ende de Oeller buiren lyggende in Deldener marck die tuin-Rijssen" (de boeren uit Oele dienden de twijgen voor de waterwering te leveren). Het geschil met Oele was niet nieuw. Voor de burgemeesters van de stad Goor diende in 1635 het geschil tussen Oele en Johan Coenders, Richter van Kedingen, als dijkgraaf van de Bandijk. Coenders heeft 20 september de dijk gevisiteerd en de ingezetenen van Oele daarbij uitgenodigd. Ook toen waren ze tot drie keer toe niet verschenen. Ze moeten volgens Coenders een boete betalen van 20 witpenningen à 5 stuiver "te verdubbelen bij sonnenonder- en opganck, welke penningen 'tzedert den 20en september waere versteygert ter summa van 10240 carolus" (= goudgulden). De dijkgraaf vraagt de burgemeesters de marke Oele te veroordelen dit bedrag te betalen. De stad Goor komt met "dat diegeene, soo haere Dycken ten tyde der schouwinge niet verstaen, voor yeglyck versuym verbreucken een olden schilt ad 42 stuiver". Bij nalaten van betaling wordt deze boete maximaal drie keer verdubbeld omdat er drie schouwingen met een tussenpoos van 14 dagen plaatsvinden. De stad Goor had hiervoor twee rechtsgeleerden: W. Marrienborch en Jellis Nijlant voor advies ingeroepen. Oele wordt veroordeeld om de drie oude schilden, 120 witpenningen en de kosten van het proces te betalen. Het vervolg hebt U hierboven al kunnen lezen. Toen had Oele het markeboek van Delden erop nageslagen.

Ongetwijfeld zullen ook andere marken bezwaren hebben gehad en dit ook kenbaar hebben gemaakt. Misschien staan deze nog in de markeboeken of andere stukken vermeld. De markeboeken en andere oude documenten hebben nog lang niet alle geheimen prijsgegeven.

Hier volgt de lijst³, zonder jaartal, 'uyt het olde Register geextrahiert' en getekend door B.J. Raeterinck jr en overgeschreven door J. Getef. Biber.

Uyt Herike

Lovick	32 voedt	Eertinck	34 voedt
Nijhuijs	16 voedt	Groote Plecht, Thijs	34 voedt
Lammertinck	16 voedt	Daelwick	34 voedt
Egbertinck Vinckert	32 voedt	Lutke Plecht	34 voedt
Wijckmanninc	32 voedt	Richardinck waertal, plasmu	80 voedt
Wirsinck	32 voedt	Imminck	34 voedt
Wijmerinck ende	16 voedt	Oeijnck	34 voedt
Willinck	16 voedt	Schuyrinck waertal	34 voedt
Vrijlinck	16 voedt	Poele	34 voedt
Willertinck	34 voedt	Welle	34 voedt
Wissinck	34 voedt	Caete	16 voedt

Heekhuis	34 voedt	Asele	28 voedt
Huijselhoff	34 voedt	Groote Buyren van Delden	98 voedt
Groote Buyren van Stockum	34 voedt	Weddenhoen	40 voedt
Buesberge	34 voedt	Gamelke	60 voedt
Lutke Buyren van Stockum	34 voedt	Hassele	30 voedt
Marckeloe	100 voedt	Hardtmunde (= Hertme)	10 voedt
Elsen	80 voedt	Woolder	18 voedt
Enter	80 voedt	Dulder	20 voedt
Rijssen	34 voedt	Oele	32 voedt
Notter	24 voedt	Ussele	64 voedt
Hexel	16 voedt	Hengefelde	24 voedt
Rectum	24 voedt	Bentele	29 voedt
Holten	62 voedt	Eppensolder	14 voedt
Wijrden	50 voedt	Bechumer	10 voedt
Berchhuysen	14 voedt	Stepele	14 voedt
Vaelter	34 voedt	De van Endschede	110 voedt
Denecamp	20 voedt	Holthuyzen	26 voedt
Dooringen	70 voedt	Haxbergen	36 voedt
Groote Lutte	100 voedt	Buyrse	48 voedt
Lutke Lutt	70 voedt	Boeckeloe	32 voedt
Leemsel	38 voedt	Losser	58 voedt
Rossum	100 voedt	Lonnicker	58 voedt
Senderen	82 voedt	Twickeloe	45 voedt

Noten

1. Snuif, C.J., 'Verzamelde Bijdragen tot de Geschiedenis van Twenthe', uitg. De Spieghel (Amsterdam, 1930) p. 243 ev. en p. 264 ev..
Racer, J.W., 'Overijsselsche Gedenkstukken' VII, p. 208-224
Doesschate, A. ten, 'De Bandijk', in: V en MORG 51, 1935
2. Dit register zou op Twickel hebben berust, vanwege een geschil tussen onderhoudsplichtigen van het gericht Delden in 1542, en verdwenen zijn. Er zou een afschrift van gemaakt zijn, ondertekend door Rechter Raetgerinck, dat Racer gebruikt zou hebben voor zijn publicaties.
3. Archief stad Oldenzaal OK 526

N.B. Nogmaals zij vermeld, dat ondergetekende geen verwijt wil maken, maar het wel jammer vindt dat hetgeen over de Bandijk bekend is uit geschriften, niet in het artikel van oktober 1997 en het boek 'Goor Gisteren' zijn opgenomen. Vandaar deze aanvulling.

HOE TWENTS IS ONS TWENTS?

H. Hagens

Het Twents heeft erkenning gevonden, erkenning als minderheidstaal, als deel van de grote familie van Nedersaksische dialecten. En hoe voelen we ons nu? En wat gaan we ermee doen?

Zelf neem ik nog maar zeer kort deel aan Twentse taalprojecten en ben dus eigenlijk nog iemand van de zijlijn. Ik spreek Twents (bij voorkeur!) maar dan wel een mengelmoes van Almeloos - opgepikt bij de nu verdwenen Aalderinkshoek-boeren en vooral bij meester Vloedveld - met Noordoost-Twents taalgebruik. Mijn aarzeling, deel te gaan nemen aan taalactiviteiten komt voor een klein deel voort uit van school overgehouden weerzin tegen gedichten maar behalve dat jeugdtrauma toch vooral uit verbazing over allerlei naar buiten getreden onenigheden, over spelling, over woordgebruik en wat dies meer zij. Wie had er gelijk? De fout was, naar mijn mening, dat ieder het bekeek vanuit zijn of haar eigen plaatselijk taalgebruik. Volthe is Haaksbergen niet, Almelo geen Rijssen, Vriezenveen of Breklenkamp. Kun je voor zoiets wel een spellingsregel opstellen? Zoals voor die Riessenders, die (als ze zoiets al doen) 'met een poar man met mekoar noar de koarke in Moarkel' gaan, terwijl men elders uit Twente met een 'paar leu tehoope (of: met mekaa[re]) noa de kaark - kerk - kark - kèèrk(e) in Maarkel' gaat? En wie zal zich aan zulke regels houden - en wie zal het met recht beoordelen? Of mag je nu niet meer Twents schrijven, als zulke regels je niet aanstaan? In elk geval had lang geleden J.M. Legtenberg ('Bloemen ôet nen Dieselkaomp') een al wel heel eigenzinnige spelling terwijl zeer recent Löwik met zijn vertaling van Asterix ook zijn eigen weg gaat. Maar mooi is het, dat wel! Duidelijk is wel, dat 'het' Twents, in welke variatie ook, niet alleen krachtige verdediging en steun behoeft, maar evenzeer een vorm van herstel van teveel ingeslopen Nederlandismen en vooral bewaking tegen taalvervuiling. Die laatste twee liggen overigens in elkaars verlengde.

Wat die verdediging en steun betreft: de 'dialectschaamte' zal moeten worden tegengegaan. Er moet weer 'taalwil' komen, waarbij we 'wil' in het Nederlands kunnen zien als 'wens' maar evengoed in het Twents als 'plezier'. Waarom zouden we er niet trots op zijn, mits goed Twents sprekend, dat we een veel oudere taal spreken dan bijvoorbeeld het AB? Waarom zouden we met name de (school)jeugd hiervan niet trachten te doordringen? Een eerste school-leesboekje als 'Jewilmke' van Gerrit Kraa is al een reuze aanzet tot zoiets. En nu verder.....

Onder herstel zie ik een drietal elementen verschijnen, namelijk

1. Volharding
2. Consolidatie
3. Schoonmaak

1. Volharding

Wie wel eens redevoeringen in het Twents hoort, krijgt zinnen te verstouwen als: “Dames en heern, ik bin bliej, da’j met zoveel mensen hier gekoomm bint. Dat hak niet verwocht. Maar het boek dat wie vanoamd presenteert, is oetgegeven met het doel om.... Zo’n uitgeveriej mut goed weeten wat ze doot....” enz. enz. Het is o zo moeilijk om stug volhoudend Twents te spreken in het openbaar. Wij zijn geen sprekers. Wij gebruiken geen lange zinnen en geen aaneengeplakte woordconstructies. Toch zullen we er aan moeten wennen, ook consequent te zijn in onze toespraken, wil Twents een algemeen toepasbare taal worden. En dat is het nog lang niet!

Een voorbeeldje uit de praktijk: als ik met mijn Almeloze volkstuingenoten praat over ‘eerdbezen, ‘tuffeln en ‘moos’ word ik toch wel vreemd aangekeken. Daarom maar terug naar aardbeien, eerpels en boernekol?? En verder: als je weet dat iemand door dag en tijd Twents spreekt maar tegen jou (een soort) Nederlands, wat doe je dan? “Proat mer gewoon plat”. “O joa, dat doe’k ok wel liever” !!

2. Consolidatie

Behouden wat we hebben. En we hebben veel. Maar van dat vele is toch heel wat der verdwijning nabij. Oude mensen kennen en gebruiken nog woorden, die de huidige generatie niet meer kent. Zelf kennen wij die ook nog wel, maar ze gebruiken? - zie de volkstuin hierboven. Eigenlijk schamen we er ons een beetje over. We gaan natuurlijk niet terug naar een eeuw geleden, toen men nog ‘kalde’ in plaats van praatte of sprak. Een 17de-eeuwse samenspraak over ‘Bommen Berend’ heet ‘Tohoope kallinge’ en nog in de vorige eeuw, toch zo’n 160 jaren geleden, zei een dichter:

“Het vrömde woord op ‘t Twentsch gedicht
Zol gleenstren oaverböädig
As op nen piejrok slecht en slicht
grofnöädig en spierdröädig
een goald of zolvren passament
Wiej **kallet** as wiej bint ewend”

Misschien geef ik het niet geheel in juiste spelling weer, maar het gaat mij om een woord als ‘kallen’. Dat kennen we niet meer, alleen nog in de uitdrukking ‘kallen is mallen’ (praatjes vullen geen gaatjes). Zo’n woord hoeft niet terug te komen. Maar er zijn wel andere zoals ‘snigge’ (slak), ‘weul’ of ‘wroot’ (mol), ‘toog’ (tak), ‘schoefkoar’ (kruiwagen) en andere. Wie zou die woorden, die nog vrij goed bekend zijn, niet terug willen?

3. Schoonmaak

Dit ligt direct in het verlengde van het vorige punt. Want de erkenning van het Twents als onderdeel van een minderheidstaal lijkt nu te worden aangegrepen om te gaan bewijzen dat we toch o zo’n andere taal hebben dan de andere Nederlanders. En dan

gebeuren er rare dingen. Er zitten 'släkke' op de 'täkke' en de 'mölle' maken ons de hele 'tuune' kapot. Er is naar mijn mening toch sterk voor te pleiten, dan maar liever die oude woorden weer terug te halen. Hieronder wil ik er een aantal noemen, waarvoor er de laatste tijd vreemde nieuw-Twentse, beter on-Twentse, constructies verschijnen.

Slak, Twents 'snigge, meervoud 'sniggn'. Wil men het woord 'slak' gebruiken, dan zal het meervoud een vertwentst Nederlands moeten zijn: 'Slakk'n' en niet 'släkke'.

Kruiwagen, Twents 'schoefkoar', meervoud '-koarn'. Helaas vindt een maakwoord als 'kruukoare' ingang, een woord dat we nauwelijks als echt Twents kunnen opvatten en dat weer snel verdwijnen moet.

Huifkar, Twents 'zeilwaage' of 'kleedwaage', meervoud '-waangs'.

Hiervoor komt serieus de laatste tijd het woord 'huufkoar' voor. Hierbij eenzelfde reactie als onder 'kruiwagen'.

Mol, Twents 'weul' of 'wroot', meervoud '...-n'. Gelezen: 'mölle', echt! Hiervan zou je een aardige vierslag kunnen maken: één mol, twee mölle, drie mölln, veer möllns. Want een 'mölle' is een molen, meervoud 'mölln'. Echter in Haaksbergen zegt men 'een mölln, twee möllns'. Of is dit een vergissing? In elk geval moeten de 'mölle' uit de tuin verdwijnen om plaats te maken voor de 'weuln' (of de 'wrootn') en die kun je dan weer verdrijven met een 'weulnstap'.

Boek, Twents 'book', meervoud 'beuke'. En dat veroorzaakt nogal moeilijkheden, want wat moet je nu met woorden als 'boekenbal' en 'boekenmarkt'? 'Booknbal en -markt' kunnen niet, want 'bookn' is geen Twents en 'Beukebal' en 'Beukemaarkt' klinken niet. Het tweede eigenlijk beter dan het eerste; waarom geen 'Feest van de beuke'???

(Kleine) tuin, Twents: 'hof', verkleinwoord 'höfke'. Het wel gebruikte woord 'tuun' is in geen enkel opzicht echt Twents. Bovendien: het wel echt Twentse woord 'toen' betekent 'omheining', 'omtuining'.

We kunnen nog wel doorgaan, maar dan wordt het vervelend. Er zal in elk geval goed moeten worden uitgekeken, wat wij aan onze woorden **'schat'** doen, want dat is het toch wel, nietwaar?

Er zijn nog wel meer problemen: is 'wichter' een verzamelnaam voor 'kinderen' of worden er alleen meisjes mee bedoeld? En wat te doen ten aanzien van 'iej en 'doe', van 'neet' en 'nich' of 'nig'. Hier zou een vorm van 'consolideren' op zijn plaats zijn. En vergeten we niet de kwestie van de oe-klank en de uu-klank, welke laatste een Sallands insluipsel is, in Almelo vooral veroorzaakt door de textielimmigratie uit de Vechtstreek na de Tweede Wereldoorlog. En verder de verkleinvormen '-ke' of '-ien' dan wel '-je'. In deze gevallen zou toch weer het echt Twentse taalgebruik moeten worden bevorderd.

Het is te hopen, dat de spraakmakende Twentenaren, naar wie we worden geacht te luisteren, goed met ons aller Twents omgaan en zelf ook kritisch zijn, zowel onderling als in het accepteren van geluiden van buitenaf. We moeten zuinig zijn op 'ons' Twents.

En treffender bijval bij voorbaat kon ik nauwelijks krijgen dan van onze onvolprezen Almelse 'platschriever' meester G.B.Vloedbeld, die het meer dan een halve eeuw geleden al voelde aankomen; hij schreef het kennelijk als 'voorwoord' bij een uit te geven werk:

“Ik zee ‘t aait met harteert an,
 As een ziene mooderspraak neet kan.
 Het is bedroowd, dat aoweral
 De Twentsche taal komp in verval.
 Zee fosket vrömde weur der in.
 Zuk kuiern hef absloet gen zin.
 Mer as nao zoo völ jaoren dan
 Gen mènске ‘t Twentsch meer kuiern kan,
 Dan hebt z’ allichte nog dit book,
 Woer eenen wödt zo völ oet klook,
 Dat hee kan zeggen: Dit en dat,
 Het hedden zóó in Tukkersch plat”.

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop -verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
Kantoorartikelen en Schrijfwaren
School- en Studietoeken

Libris

Hengelo

Eschedesestraat 19
Telefoon 074-2910267

Enschede

Marktstraat 12
met afdelingen:
multimedia en galerie
Telefoon 053-4325210

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 0546-812235

UT Enschede

Campus Boekhandel
gebouw Drienerburgh
Telefoon 053-4852414

bB

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 0543 - 4611306

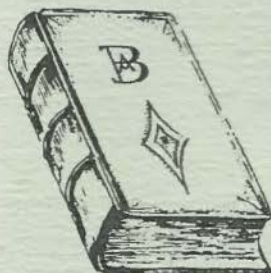

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*